

JERES STEVANA PETRANOVIĆA

Sreten Zeković

In the small, middle and high school of Cetinje (“the small Montenegrin university”), Stevan Petranović was teaching unique anthropology with physiology and psychology (the link between organism and soul) and interpreted with more liberty the church-theological dogmas. That was the first heresy in the Montenegrin education, which made Njegoš leave Montenegro.

Uvod

Kuriozitet i raritet je da je Stevan Petranović u ondašnjoj Cetinjskoj „maloj i veljoj školi“ (po njemu nazvanoj „Petranovićeva škola“ 1856–1860), pored drugih tzv. realija (svjetovnih predmeta) naučavao na moderan način *antropologiju* (s fiziologijom) i *psihologiju* u smislu uslovljene veze čovjekovog *organizma i duše* u vezi sa slobodnijim tumačenjem teoloških dogmi.¹ To je prvi zvanični slučaj *heresi* u crnogorskom školstvu, zbog koje je Stevan Petranović udaljen

¹ Izlagao na Međunarodnom znanstvenom simpozijumu radi promocije *doprinos djelatnih ljudi Hrvatske povijesnom razvoju crnogorske kulture i Crne Gore*, održan u CNB na Cetinju 25–26. 10. 2017. g.

iz Cetinjske škole 1860. u vaktu nadzornika te škole i nevjernoga mitropolita (zavjerenika) Nikanora Ivanovića, te i političke sekularizacije knjaza Danila.

No, to nije prva jeres i u slobodarskom tradicionalnom crnogorcizmu, viševjekovnoj „borbi neprestanoj“ za slobodu ili crnogorskom narodnom preporodu koji je bitno i prevladajuće uobličio sekularni, antidogmatski, nekanonski, do praktične areligioznosti, i *jeretički* duh crnogorski sa posebitom slobodarskom religijom i ponarođenom, narodnom crkvom Crnogoraca. Zbog takvog stanja duha i načina života žeženo su kuđeni za *jerese* i Sv. Petar Crnogorski i Njegoš od strane pravoslavne Rusije (njezinog Sv. Sinoda) i ostalih hrišćanskih dušebrižnika.

Porodica Petranović

Stevan Petranović potiče iz ugledne, uče(v)ne i zna(ve)ne porodice Petranović, najvjerojatnije doseljene iz Crne Gore u ševernu Dalmaciju (okolina Šibenika) u 16. v.² Ta famelja je

² Tako tvrde i njihovi ovdašnji Petranovići iz tjih krajeva. I njegovo ime *Stevan* (a ne *Stefan*) govori da mu je nastalo u crnogorskoj porodici, tj. da se tako imenuje i kod Crnogoraca, u Crnoj Gori, a u Dalmaciji i kod pravoslavaca je *Stefan*. U njegovom prijevodu *Moralne misli* od Nikole Tomazea (Episkopska knjigopečatnja, Novi Sad, 1864) na naslovnoj strani stoji „posrbio Stevan Petranović, pobočnik crnogorskog knjaza“. I na svojoj brošuri *Odbrana...* imenuje se Stevan. Njegov zemljak iz istog kraja (Drniša) je i znaveni mitropolit crnogorski Nikanor Ivanović koji je nekako istodobno došao na Cetinje kad i Stevan Petranović, a koincidencija je (?) da su otprilike jedanak i napuštili Cetinje. Istoričar dr prof. Petar I. Popović napisao je brošuru *Nikanor Ivanović – Njeguš* u kojoj dokazuje da je ovi(aj) kratkotrajni Mitropolit (do zavjereničkog atentata na knjaza Danila) rodom (korijenom) sa Njeguša i da je „njegov dolazak u Crnu Goru bio dobro pripremljen“ zbog njegovog brzog napredovanja, što se može reći i za S. Petranovića kojega je,

dala više značajnih intelektualaca za narodni preporod u Hrvatskoj, nacionalno-kulturnoj epohi, u kojoj i Stevan zauzima vidno mjesto. Nije suvišno da ih i ovdje pomenem. Značajniji Stevanovi rođaci su: dr Božidar, Gerasim, Kuzman, Đorđije i Bogoljub (Teofil).

Stevanov brat od strica, dr *Božidar Petranović* (1809-1847), prijatelj Vuka St. Karadžića, vrsni svjetovni intelektualac – liberal, završio je filozofiju u Gracu, pravo u Beču, a doktorat u Padovi. Sa ovom činjenicom se povezuje i tvrdnja da je Stevan imao priliku da pohađa filozofiju na Padovskom univerzitetu.

Božidar je poznat kao jedan od prvačnih pokretača narodnog preporoda u Dalmaciji kada je bila pritisnuta austrougarskom i italijanskom tuđinštinom i (p)otuđenjenaštvom, pokretač, inicijator prvog časopisa na domaćem jeziku *Srpsko-dalmatinski magazin* (1836), osnivač i doživotni predsjednik društva „Matica dalmatinska“ (1826), dopisni član Jugoslovenske akademije u Zagrebu i Srpskog naučnog društva u Beogradu, narodni poslanik u Bečkom parlamentu, nosilac ruskog ordena Sv. Ane II stupnja (1863), političar, pravnik, istoriološki i književni pisac mnogih članaka u njemačkim i italijanskim časopisima o domaćim književnim prilikama, rasprava, studija i knjiga, od kojih su neke dobile najviše domaće nagrade.

Drugi Stevanov brat od strica, rođeni brat dr Božidara Petranovića, bio je *Gerasim Petranović*, zna(ve)ni dalmatinski episkop, prvi *bokokotorski episkop*, urednik popularnog almanaha *Srpsko-dalmatinski magazin* (1862-1871), prijatelj i saradnik Vuka Karadžića, počasni doktor bogoslovijske škole, pisac religioznih i istorijskih knjiga, poslovično znaven kao veliki zaljubljenik gusala.

„na molbu knjaza Danila na brzinu zađakonio vladika Knežević“.

U vremenu pokušaja Austrougarske da silom i mitom odrodi Hrvate, Srbe i Crnogorce u Dalmaciji (zv. mađaroni), bio je znaveni *Kuzman Petranović*, kojeg su gonili, u tamnicu bačali i zlostavljali, ali nijesu mogli da slome njegove ideje i opredjeljenje. Njegov sin Đorđije Petranović, pomorski kapetan, nastanio se u Rusiji i oženio se Anom Aleksejević, ćerkom bogatog ruskog fabrikanta. A. Pajević u *Pismima iz Moskve*, sa krunisanja ruskog cara Nikolaja II, piše: „Ja sam se radovao što sam u srcu Rusije naišao i upoznao takvog uzornog rodoljuba kao što je Đorđije Petranović“.

Stevanov rođeni brat *Bogoljub (Teofil) Petranović*, učitelj u višoj srpskoj narodnoj školi u Sarajevu (neka vrsta polugimnazije), a od 1862. do 1869. i nje(zi)n upravitelj, sakupljač narodnih umotvorina, pročitao se, zajedno sa Stevanom, u Bosni svojim književnim, prosvjetnim i agitatorskim radom, dok ga je Omer-paša proćerao iz Bosne. Potonji potomak Petranovića bio je Danilo, pokrajinski nadzornik i književnik.

Život i ličnost Stevana Petranovića – opšte karakteristike

Stevan Petranović je rođen u decembru 1835. godine u sjevernoj Dalmaciji – u Drnišu (kod Šibenika), a umro je u Šapcu 1913. g, u kući njegove pokćerke³ prilikom austrougarskog bombardovanja njezinog doma.

Elementarno obrazovanje stekao je u rodnom Drnišu. Završio je neku vrstu petogodišnje gimnazije (realku) u pravoslavnoj Bogosloviji u Zadru, a zatim tri godine pohađao (studirao?) filozofiju na univerzitetu u Padovi.⁴ Iako ga neki oslovljavaju

³ Ćerke sestre Stevanove žene Sofije Mandić iz Luke, sestre mitropolita dabrobosanskog Nikole.

⁴ Nije baš pouzdano (utvrđeno) je li *zvanično studirao* ili *pohađao* (slušao)

kao đakona, cijelog života bio je *svjetovnjak* učitelj-nastavnik i liberalni ideološko-politički, ali i svesrpski, ujediniteljski aktivista.

O Petranovićevoj pedagoškoj i psihološkoj praksi u Cetinjskoj školi, njegovim naprednim i novim shvatanjima, odnosu prema školi i đacima, njegovoj *jeresi* u nastavi i otpuštanju iz škole, možemo rasuđivati i na osnovu njegove biografije, odnosno cjelokupnoga životnog puta koji je ispunjen progonstvima, patnjama, stradanjem i uzbuđenjima. Biografska metoda može nam pomoći da sakupimo one momente i elemente koji nam omogućavaju da rasvijetlimo i rekonstruišemo osnovne i okvirne koncepcije njegove napredne i nove „*antropološke psihologije*“ ili *vezu čovjeka* i njegovog organizma i fiziologije sa psihologijom, „*dušom*“.

U crnogorskoj „*klasičnoj*“ i najnovijoj literaturi o Petranoviću i *Petranovićevoj školi na Cetinju* navodi se da se o njegovom životu gotovo ništa ne zna, osim da je bio učitelj u Cetinjskoj školi od 1856. do 1860. godine da je završio Zadarsku bogosloviju i da je 1860. morao da napušti školu na Cetinju zbog „*nekakvih okolnosti*“, „*sukoba sa sredinom*“ i „*jeresi u školi*“ (gotovo *mimogred/no u fusnotama*).⁵ Oni koji su pisali o njegovom radu i životu izvan Crne Gore, gotovo, da nijesu znali ni za osnovne podatke o njemu u Crnoj Gori, i obrnuto.

na filozofskom fakultetu u Padovi, vjerovatno u vremenu češćeg boravka i doktoriranja Božidara Petranovića na Padovskom univerzitetu. Marko Marković u kraćem osvrtu *Stevo Petranović (1835–1913) mimogred*, bez navođenja izvora i ozbiljnije provjere, tvrdi: „*poslije (Bogoslovije – p.m.) je tri godine studirao na filozofskom fakultetu u Padovi (Italija)*“ (*Cetinjska škola 1834-1984 – Spomenica o proslavi stopedesetogodišnjice prve državne škole u Crnoj Gori, RZ za vaspitanje i obrazovanje – OOUR* izdanje udžbenika i udžbeničke literature – Titograd i Osnovna škola *Njegoš* Cetinje, str. 101-104)

⁵ Svi auatori koji su pisali o Petranovićevom radu u Crnoj Gori.

Ono što je Pavle A. Rovinski izjavio o njemu za vrijeme njegovoga boravka na Cetinju, većim dijelom potvrđuje i Petranovićev ukupni životopis, i prije njegovog dolaska na Cetinje (krajem oktobra 1856) i poslije njegova odlaska (krajem februara 1860). O tom njegovom životnom razdoblju piše znatan broj autora.⁶

Iako se u crnogorskoj literaturi uglavnom smatra da je S. Petranović sa prekidom učiteljevanja u Cetinjskoj školi (zvanoj i „mala škola“ od 1833/4) jedanak napuštio i Crnu Goru, ipak se javlja, pominje se da je bio na Cetinju još do 1864. u administraciji knjaza Nikole kao njegov pisar, prevodilac, sekretar i ađutant („pobočnik“). S. Petranović se pominje i u narodnoj pojci *Bojevi Crnogoraca i Hercegovaca s Turcima godine 1862.* koju je sakupio Vuk. St. Karadžić.⁷ O tome šedoči i sam S. Petranović koji se u svojoj brošuri *Odbrana Steve Petranovića pred Pirotskim sudom* predstavlja i kao „pobočnik knjaza Nikole“. O tome piše i Dimitrije Miša (Mita) Klicin u navedenoj njegovoj knjižici.

⁶ Dimitrije Miša (Mita) Klicin, *Spomenica Stefana Petranovića, nacionalnog borca (1835–1913)*, Novi Sad, 1937. Vladislav Skarić, *Sarajevo i njegova okolina od najstarijih vremena do austrijske okupacije*, Sarajevo, 1937. V. Skarić, *Spomenica Steve Kaluđerčića.*, Sarajevo. V. Skarić, Stevo Petranović (učitelj i nacionalni agitator), *Pregled*, knj. IX sv. 118. Jovan Kršić, Književnost Bosne i Hercegovine, *Život*, sv. 4, god. II, knj. II, Sarajevo, 1953. Borivoje Jevtić, Stevo Petranović – prvi pozorišni rukovodilac u Bosni, *Život*, god. II, knj. II sv. 9, Sarajevo, 1953. Marko Marković, Prve savremene pozorišne predstave u Bosni i Hercegovini, *Život*, sv. 7, za april 1953, 269. Dr. Vladimir Ćorović, *Bosna i Hercegovina*, Beograd, 1925. Hamdija Kreševljaković, *Sarajevo u doba okupacije Bosne*, Sarajevo, 1937, i drugi.

⁷ Vuk St. Karadžić, *Srpske narodne pjesme*, knj. IX, Beograd.

Intelektualne, karakterne i druge lične osobine S. Petranovića

Glavne intelektualne i druge lične odlike Stevana Petranovića su: znatno bogoslovsko, preovlađujuće *svjetovno* obrazovanje, znanje stranih jezika, prevodilačko, književno, pozorišno, političko-istorijsko i novinarsko spisateljstvo i rad, prosvjetno-pedagoški rad i gotovo fanatično nacionalno (ali nije imun i na nacionalističko) angažovanje na *narodnom preporodu* Južnih Slovena, a navlaštito pravoslavnog, srpskog naroda, buđenju nacionalne svijesti, ponarođavanju uopšte, posebno jezika, književnosti, bogoslovlja, te reafirmacije svega što je izvorno narodno. Odlikovao se prirodnim bistrinom duha, istinoljubivošću, samostalnošću, slobodoumnošću, liberalnijim shvatanjima. Zanosno, gotovo, fanatično, sa vatrenim govorništvom i ubjedljivo je prenosio svoja znanja i uvjerenja na učenike, omladinu i ljude uopšte.

Osnovne karakterne osobine Stevana Petranovića su: hrabrost, otvorenost u izrazima, neposrednost u ophođenju, moralnost, čvrsta volja, nepokolebljivost do tvrdoglavosti i dogmatičnosti, odvažnost, samopožrtvovanost, dostojanstvo i žrtvovanje za istinu i ideju od opšteg i višeg značaja, neustrašivost i upornost u akcijama, na riječi, peru i djelu, pa i na oružju. Imao je organizatorske i agitatorske sposobnosti. Bio je vrlo druželjubiv.

No, ne treba ga idealisati ni kao čo(vj)eka ni kao istorijsku ličnost. Rečene osobine miješale su se i sa njihovim *krajnostima*. Po svemu sudeći, bio je prijek čovjek, prgav i *slavoljubiv*, ličan, isključiv do narcisoidnosti, osvetoljubljev, pa i u izuzetnim ljudskim situacijama (npr. smrti) znao je biti grub, pa i vulgaran. Opravdane akcije i težnje i svoje opredjeljenje za oslobođenje svoga i drugog naroda od tuđina prerastale su kod njega i u

smišljeni veljesrpski nacionalizam, koji se već jakotno širio na osnovu pripravljanog ostvarenja spoljnopolitičkog nacionalnog programa Velike Sbije *Načertanija*, kompilatora i krivotvoritelja I. Garašanina. Bio je aktivni član Ujedinjene omladine i neposredni saradnik Mlade Bosne. Bio je i član Glavnog revolucionarnog odbora koji je imao značajnu ulogu u borbi i ustanku u Bosni i Hercegovini i koji je održavao veze sa Beogradom. Takva njegova aktivnost se ispoljila u Bosni, pod turskom i austrijskom okupacijom, a nije proučavana takava njegova djelatnost u Crnoj Gori.

Iako mu nije bio poznat Petranovićev rad izvan Crne Gore (u Bosni, Srbiji i Bugarskoj), P. A. Rovinski (duže adoptiran u Crnoj Gori, i dobar poznavalac crnogorskih prilika) istakao je njegove ispoljene osobine u Crnoj Gori: hrabrost, odvažnost, odlučnost u zastupanju svojih ubjeđenja, samostalnost duha i spremnost da se usprotivi i autoritarnim dostojanstvenicima, pa i lično knjazu Danilu, iz čega i proizlazi ocjena da je Stevan bio „u sukobu sa sredinom“. Međuti(je)m, nigđe se utvrđeno ne precizira u čemu i radi česa je nastao taj „sukob sa sredinom“. Pominju se i razmirice sa žustrim knjazom Danilom (čak i lične prirode).⁸ Navode se i pedagoško-didaktički razlozi za njegovo otpuštanje iz škole, kao i Petranovićeva spremnost da „saspe istinu u brk i samom knjazu i dostojanstvenicima“, ali se uglavnom to „pokriva“ Stevanovom „jeresi“ u nastavi.

⁸ Pominju se intrige skrovite Danilove opozicije u koje je Stevana uvlačio pop Jovan Špadijer i iministar T. Ilić protiv Nikanora Ivanovića i knjeginje Darinke („da je vladika, ni više ni manje, nego ljubavnik knjeginje Darinke“). Zamjerali su Nikanoru da je isuviše servilan prema knjazu Danilu, što je bilo objektivno i vrlo opravdano, iako mu je potajno „radio o glavi“,

*Petranovići u Bosni, progonstvo u Srbiju,
a iz nje u Bugarsku*

U Dalmaciji, Crnoj Gori, Bosni, Srbiji i Bugarskoj bio je u žiži važnijih događaja, na značajnim i osetljivim ulogama, u društvu uglednijih i poznatijih ljudi, koji su ga cijenili i prihvatili kao prijatelja, čo(vj)eka, intelektualca, revolucionara, i nacionalnog borca, stradalnika i žrtve. U Bosni je bio *jedan od najaktivnijih i najznačajnijih ličnosti u Hadži-Lojinoj buni i otporu protiv austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine*. Za vrijeme progonstva u Srbiji bio je lični i dobar prijatelj sa Radojem Domanovićem, Jašom Prodanovićem i drugim poznatijim ličnostima.⁹

Po svojim političkijem ubjeđenjima iskazivao se kao (srpski) liberal, ali je sarađivao i u svakodnevnom životu i u političkim akcijama sa pripadnicima drugih partija u Srbiji, a u Bosni sa Muslimanima, katolicima i Jevrejima radi ostvarivanja zajedničkih nacionalnih interesa,¹⁰ iako je svoje najintimnije motive ostavljao za „potonji potez“. Ovo je bilo izraženo naročito kada su u pitanju ostvarenja višijih zajedničkih ciljeva – *oslobođenje od tuđina i ujedinjenje*

⁹ *Stevan Petranović, Jaša Prodanović u Pirotu, Republika*, 3. 3. 1953: „Od nedomo rodoca, Jašinih prijatelja, najviđeniji su bili: R. Domanović, Mihailo Cerović, okružni načelnik, dr Janko Sjenkjević, učitelj Milenko Čabarić (kasnije blagajnik Narodne skupštine Kraljevine Srbije) i blagajnik Okružnog načelnništva Mišća Mihajlović, kome je pravo ime i prezime bilo Stevan Petranović (1835-1913), Dalmatinac koji je imao važnu ulogu u istoriji Crne Gore od 1859. do 1864, koji je dalje, do 1875, bio član Glavnog revolucionarnog odbora u Bosni, i koga su austro-ugarske vlasti prognale zbog njegove djelatnosti protiv okupacije Bosne i Hercegovine“.

¹⁰ Isto, poglavlje *Stevo Petranović u Bosni*.

Petranović u Bosni

San-Stefanski mir, zaključen između Rusije i Turske marta 1878. g. bio je za Petranovića velje iznenađenje i razočarenje. Na Berlinskom kongresu 1878. godine Austrougarska dobija BiH. S. Petranović je otpočeo ljutu agitaciju protiv Austrougarske. Radio je na zbližavanju i slozi naroda i konfesija i propovijedao nužnost otpora. Više autora navodi da je Petranović imao vrlo veliku i značajnu ulogu u Bosanskom ustanku (1875–1878) i u Hadži-Lojinoj buni. Bio je veliki agitator, učesnik i orator navedenih događaja. Vasa Čubrilović daje opširnu sliku oslobođenja Bosne 1875–78. godine. Ističe da je Stevan Petranović bio jedan od najaktivnijih članova Glavnog revolucionarnog odbora u Sarajevu.¹¹ Dr. Mihovil Mandić ukazuje da su Hadži-Loje i Stevan Petranović bili u stalnom dosluhu, i da mu je Petranović bio glavni konsultant. Ukazuje i na prijatnju vicekonzula Milakovića da će Petranović biti obješen kad dođe austrougarska vojska, što mu dokazuje da je Petranović bio jedan od kolovođa ustanka.¹² S. Petranović je agitovao: „Mi nećemo Švabe – bićemo se protiv njih svi složno. Neka bude proklet onaj koji ga želi i koji neće život žrtvovati za odbranu otadžbine. Mi smo se zajedno rodili, zajedno živimo i zajedno ćemo svi bez razlike umrijeti za odbranu naše časti i ne damo nikome da nas proguta i našu čast satire i pogazi“.

Sa ovijem autorima se slažu i prof. Hamdija Kreševljanović i dr Josif Kečet.¹³ Za vrijeme ustanaka S. Petranović je održavao

¹¹ Vasa Čubrilović, *Bosanski ustanak 1875-78*, posebno izdanje SKA, Beograd, 1930, 220 i 223.

¹² Dr Mihovil Mandić, *Povijest okupacije Bosne i Hercegovine 1878*, Matica Hrvatska, Zagareb, 1910.

¹³ Prof. Hamdija Kreševljanović, *Sarajevo u doba okupacije Bosne 1878*,

govore na narodnim skupovima, naročito značajan u Gazi Huserbegovoj džamiji i prilikom osveštavanja zastava dvije hrišćanske čete (2. i 7. avgusta) koje su pošle da susretnu austrougarsku vojsku. Držao je govore i u Begovoj džamiji, Đulaginom hanu i u magazi Morića-hana u kojima su održavani sporedni odbori. O tome zbori i Aleksa J. Popović-Sarajlija, koji je bio savremenik događaja Hadži-Lojine bune: „... Bio je praćen velikim oduševljenjem tako, da su njega Turci, posle završene vatrene i patriotske besede, nosili na rukama“.14 Stevan se pominje i u jednoj pripovjeci Iva Andrića u vezi sa Hadži-Lojinom bunom.

Petranović je bio veliki rodoljub, pravoslavni sve-Srbin¹⁵ i pansloven, a zakleti neprijatelj Austrije. U Bosni i Srbiji je priznat kao junak, požrtvovani nacionalni borac i stradalnik za oslobođenje od tuđinskih vlasti, kako turske, tako i austrougarske i bugarske. Zbog toga je dolazio u sukob sa vlastima. Proganjan je od turske, austrougarske, srpske i bugarske vlasti.

Bio je na riječima, u vatrenim govorima, na peru, u oštrijem člancima i pjesmama, i na djelu, u organizovanju političkih akcija i agitacija, pa i oružjem, za ujedinjenje Srba, Crnogoraca, Hercegovaca, Muslimana, Hrvata i drugih nacionalnosti i vjeroispovijedi radi zajedničkoga oslobođenja

Sarajevo, 1937. Dr J. Kečet citira D. M. Klicina, n. d.

¹⁴ Aleksa J. Popović-Sarajlija, *Hadži-Lojina buna*, Beograd, 1897, 40 i 41.

¹⁵ Porodično dugo otuđen od svoje crnogorske postojbine, porijekla i domovine, vaspitavan i učen u duhu široke Srpske pravoslavne crkve, svesrpstva kao ideološko-političke konture nekadašnjega Srpskog carstva, *slavenoserbstva* (pro)turske „Pečke patrijaršije slavenosrpske“ koja je i u zlovaktu „turske Srbije“ „martološki“ propagi rala da je Crna Gora ne samo „srpska zemlja“ no i „dio Srbije“. To je bilo već arhaizovano u doba narodnih preporoda kod Južnijeh Slovena.

od tuđinske stege.¹⁶ U svojim govorima, Petranović je insistirao na zajedničkom otporu braće Hrvata, Srba, Crnogoraca i Muslimana. Apelovao je na prevazilaženje međusobnih razmirica, razlikama u vjeri i nacionalnosti kada je u pitanju borba protiv okupatora. U novosadskoj *Zastavi* Petranović je redovito izvještavao o događajima i političkom raspoloženju u Sarajevu. Zalaže se za vjersku toleranciju „jer uzalud je sav trud nekolicine fratara, načelo narodnosti održaće pobjedu, a što je bilo neprirodno u drugim zemljama i narodima i otpalo, to će otpasti za kratko vrijeme i među Bošnjacima“.¹⁷ Apeluje i na rimokatolike koji su podržavali austrougarsku okupaciju: „Mi želimo braći Hrvatima svaku sreću i bolju budućnost. Ako oni drže da smo mi njima braća, onda valja da nam kakvo dobro čine, a to će samo tako učiniti, ako nam njina žurnalistika dade mira u neutralnosti“. Petranović ovo piše u novosadskoj novini *Zastava* kao polemiku sa zagrebačkim *Obzorom*, u kojem ga napada i fra Grga Martić što borbu protiv austrijske vlasti proglašava borbom protiv Hrvata. Petranovićeva propaganda najviše se ispoljavala (1878) njegovim člancima u *Zastavi* u kojima prikazuje teško stanje i otpor naroda, traži sprečavanje austrijske okupacije Bosne, opisuje zahtjeve i proteste naroda zbog Berlinske odluke o okupaciji, a takođe(r) upućuje napade onim pojedincima koji su bili protiv prisajedinjenja Bosne Srbiji.¹⁸

¹⁶ Dimitrije Miša Klicin, *Spomenica Steve Petranovića, nacionalnog borca (1835-1913)*, Novi Sad, 1937.

¹⁷ U ovom citatu se pominje „načelo narodnosti“ koje je u *Načertaniju* (spoljnopolitičkom programu za ostvarenje Velike Srbije) za posrbljavanje okolnjih naroda i za prisajediniteljsko ujedinjenje. To podupire mišljenje o Petranovićevom angažovanom veljesrpstvu skrivanom ispod poziva na zajedničku borbu za oslobođenje protiv okupatora.

¹⁸ Marko Marković, isto, 102.

Petranović se zalagao za slogu Muslimana, Srba, Hrvata i Crnogoraca: „Pa pošto nas posvojiše Turci, razdvojiše nas vjerom, učiniše te se otuđismo jedni od drugih i međusobno krvismo i klasmo, mrzismo i satirasmo kroz ovo trista godina... I kad je tako moralo biti to nek već ne bude, nego osvijestimo se, a neka stoji džamija i crkva, i svak po svom zakonu neka se moli, a mi se opomenimo da smo braća... Braćo! Spremajmo se što brže na odbranu ove naše zemlje“.¹⁹

Nakon održane osnivačke skupštine (1866) *Ujedinjene omladine srpske* u Novom Sadu, propagira se da se i u Bosni osnuje odbor ove organizacije.²⁰ Iz bilježaka Koste Hadži Ristića vidi se da je ova inicijativa pokrenuta u Tešnju od strane Stevana Petranovića. Adem-aga Mešić, koji je u vrijeme Petranovićevog boravka u Tešnju imao deset godišta, u svojim neobjavljenim memoarima piše: „U Tešnju je bila od provincijskih mjesta prva Srpska Pravoslavna škola u Srpskoj varoši.“²¹ Bio je

¹⁹ D. M. Klicin, n. d, 28. (koji je zapravo publicista pa to treba obazrivo i kritički uzimati).

²⁰ Naravno, to ujed(i)njavanje Petranović je shvatao na osnovu tada šire načertanijevske koncepcije, zapravo, za njihovo prisajedinjenje Srbiji, što je bio i koncept (pro)turske „Pečke patrijaršije slavenosrpske“, nastavljen u zvaničnom, ali t(r)ajnom, državnom vanjsko-političkom nacionalnom programu „Velje Srbije“ zv. „*Načertanije* (tajeno ozvaničen 1844), kompilatora Ilije Garašanina. Iako je *načelo narodnosti* opšte u novovjekim narodnim preporodima, ovdje je prisutno kao ono načertanijevsko *jedinstvo načela narodnosti* kao razlog za ujed(i)njenje, prisajedinjenje koje je korišćeno u Crnoj Gori za njeno posrbičenje i prisajedinjenje. U agenturnoj instrukciji Ilije Garašanina svom agentu M. Piroćancu kaže: „U sravnjivanju Srpskoga naroda sa Crnogorskim nikada ne davati prednost, nego uvijek govoriti kao o jednom istom. Uvijek paziti da to nije u isključivom interesu Srbije, nego stalno govoriti u opštem“.

²¹ I iz ovoga se prepoznaje opštenita pojava tog i docnijega

prvi učitelj Stevan Petranović Srbijanac. On nije bio učitelj, ali je poslat iz Srbije 1863.²² On je radio na tome ne bi li u Bosni pridobio prvake Muslimane da se Bosna prisajedini Srbiji. U Tešnju je postojao i jedan Centralni odbor za Bosnu i Hercegovinu... Vele da je tom odboru bio vođa Stevo Petranović. Ovaj je odbor radio na tome da podigne revoluciju... Petranović je mnoge Muslimane naučio čitati i pisati ćirilicu“.²³

Iako je turska vlast predostrožno gušila svaki pokušaj organizovanja, ipak je S. Petranović u 89. broju *Zastave* iz 1866. g. objavio vijest da je u Sarajevu osnovano Društvo za kupljenje narodnih umotvorina s ciljem „napretka prosvjete“ na čijem se čelu nalazio Teofil-Bogoljub Petranović, rođeni brat Stevov.²⁴

poistovjećivanja vjere i narodnosti, odnosno „srpskog pravoslavlja“ (jurisdikcije pravoslavlja „Pečke patrijaršije slavenosrpske“), tzv. srpske vjere sa srpskom narodnošću, Srpstvom naspram i nasuprot prevjerenih, islamiziranih „Turaka“ i tzv. turske vjere i Turstvom. To je zna(ve)ni srednjovjekovni istočno-azijatski vjerski fundamentalizam i poistovjećivanje narodnosti-nacionalnosti sa imperijalnom državnom i bogomoljskom (vjerskom) pripadnošću.

²² Nije bio Srbijanac, n(eg)o Dalmatinac austrougarskoga podanstva, a po(d)rijekom iz Crne Gore – Crnogorac. Nije tačno da nije bio učitelj, jer je završio Zadarsku bogosloviju koja je regrutovala i učitelje, a učiteljevao je prethodno u Cetinjskoj školi od 1856-1860. g. i nakon toga od 1860. do 1864. bio u državnoj službi knjaza Danila i knjaza Nikole kao njihov adutant, prevodilac, pisar (mada ovo nije u potpunosti utvrđeno i ostalo je otvoreno pitanje).

²³ Citirane podatke sam dobio pismeno od gospodina Momčila Spasojevića iz Tešnja 7. aprila 1986. g. koji je proučavao i objavljivao radove o Stevanu Petranoviću u Tešnju i Bosni koje mi je dobrim dijelom poslao u Cetinje. Bio je i neki tešnanjski funkcioner koji je javno istupao povodom obilježavanja godišnjice školstva u Tešnju. (U pismu mi je intimno napisao da je S. Petranović bio *velikosrpski nacionalista*.)

²⁴ Ustvari, „izgovor prikupljanja narodnijeh umotvorina“ imao je za cilj da zavara turske vlasti, jer je Udruženje u suštini trebalo da ima revolucionarni

Fanatično zadojen svesrpskom idejom ujed(i)njenja i t(r)ajnom metodom djelovanja po načertanijevskom nacrtu, Petranovićeva aktivnost prekoračava granice jednonacionalnog. Zalagao se za jedinstven otpor svijeh naroda BiH protiv tuđinske vlasti. U svom laviranju radi ostvarenja svog osnovnog političkog cilja, dopuštao je, čak, mogućim da BiH može egzistirati kao samostalna i nezavisna državna tvorevina, a nije zanemarivao ni mogućnost ujednjenja BiH sa ostalima.

Početak druge polovine 19. v. crkovne i parohijske skupštine predstavljale su gotovo jedini oblik organizovanja pravoslavnog naroda u BiH. Učitelji su vodili glavnu riječ na tijem skupštinama. S. Petranović je 1873. g. bio član Skupštine predstavnika Dobrobosanske eparhije, đe je pokrenuo pitanje autonomije srpskijeh škola u BiH. Protiv ovoga su odlučno ustale turske vlasti na čelu sa vezirom Asim-pašom, pa i sam vladika Pajsije, po(d)rijeklom Grk. Veziru će Stevan odgovoriti „da vlada nema nikakva prava miješati se u crkvu i konfesionalne

karakter. Pod tijem izgovorom Bogoljub Petranović i Risto Čajkanović dolazili su više puta u Tešanj kod Stevana. Pravi smisao pošeta bio je razgovor o načinu borbe, oslobođenju i ujed(i)njenju. Ovo je jedan opšteniti metod taj(e)nog djelovanja koji se, ipak, najopštije može prepoznavati i u zna(ve)nom, toliko hvalospjevnom radu srbinstva (srbinstva, srpstva) Vuka St. Karadžića.

Zbog sve izraženije političke aktivnosti, Bogoljuba će ipak 1869. g. turske vlasti proćerati iz Bosne. U toj ukupnoj aktivnosti tajnijeh odbora i pododboru S. Petranović igra jednu od najznačajnijih uloga. Nesumnjivo je da je bio jedan od najbeskompromisnijih boraca. Na njegovu vijest budimpeštanski *Paster Lojd* 15. maja 1868. g. donio je vijest o pobuni u Bosni, koju Turci nastoje ugušiti sa 3.000 vojnika i 12 topova. Češka *Politika*, dva dana docnije, piše da se u Tešnju sastao narodni zbor koji je zaključio da je neophodno protestovati protiv globa. O tijem zbivanjima piše Stevan u novosadskoj *Zastavi* od 10. maja 1866. g. vrlo žustro i podrivački, najavljujući nove pobune naroda. Prema pisanju štampe toga vaktu pobunilo se 50.000 hrišćana i muslimana zajedno.

škole, i da će se prije sve zatvoriti, nego što će hristijanske opštine dopustiti da im vlada namješta i potvrđuje učitelje koje oni same plaćaju i izdržavaju“. Vezir je zabranio rad Skupštine Dobrobosanske eparhije, ali na uporno Petranovićevo insistiranje i preko *Zastave* br. 46 1873. rad je nastavljen.

Istoričar dr prof. Milorad Ekmečić u knjizi *Početak bosanskog ustanka 1875.* piše da su se hajduci pojavili u Tešnju i da Turci za svakoga uhvaćenog hajduka plaćaju 200 medžidija: „U maju 1874. g. optužen je Petranović Stevan – učitelj pravoslavne škole u Tešnju da vodi štetnu propagandu među svijetom, da prima i pomaže hajduke“. U br. 45. iz 1875. godine *Zastave* vidi se da valija Dervić-paša pismom traži od teškanskog kajmakama Mehmed-efendije da odmah liši Petranovića učiteljstva i perovođstva i da hitro uzme školu pod svoju upravu, i da školu zatvori, ako narod ne bi htio njegovog čovjeka za učitelja priznati. Jer Petranović je opasan po carevinu i carski je dušmanin koji se odupire carskoj zapovijesti koja hoće da sve hristijanske škole pod neposrednom i apsolutnom upravom carskih ljudi budu“. Stevan je stavljen pred Banjalučki sud, zajedno sa nekim prijateljima iz Tešnja i Mostara, među kojima je bio i Vasa Pelagić. Oslobodio se odgovornosti pred sudom zahvaljujući svom vatrenom govorništvu. Ponovo biva bačen u banjalučku apsanu pod optužbom da je organizovao ustanak Srba protiv turske vlasti. No, Stevan im je pokazao italijanski pasoš, a bio je rodom austrijski podanik. Vidjeviši da ga se ne mogu riješiti na legalan način, organizovaše na njega neuspjeli komplot. Zbog toga, 1875, Stevo iz Tešnja ode u Sarajevo i skloni se u italijanski konzulat, kao njihov službenik. Uporedo dalje nastavlja svoju političku aktivnost sa omladinom. U crkvi je čitao narodu crkvene knjige na *narodnom jeziku*. I u Sarajevu drži vatrene govore protiv turske i austrijske vlasti. Nastavlja sa svojim žestokim izvještavanjem za novosadsku *Zastavu* i

Danicu. Dobija učiteljsko mjesto i u Sarajevu, a zatim biva postavljen za dragomana italijanskog konzulata.

S. Petranović je uporno informisao javnost i kritikovao zbivanja u Bosni naročito u novosadskoj *Zastavi*.²⁵

Kad je izvršena austrougarska okupacija BiH, Stevan Petranović je morao da prebjegne, uz pomoć italijanskog konzulata, u Srbiju, stao se prvo u Beogradu (?), a zatim u Pirotu, pod pseudonimom Mišća Mihajlović.

Petranović u Srbiji

Kada je austrofilaska stranka („naprednjaci“) došla na vlast u Srbiji, proćerali su u Bugarsku radikale na čelu sa Nikolom Pašićem. S. Petranovića, kao liberala i prijatelja radikala, odmah su iz Skoplja (đe je bio vicekonzul) premjestili u Kragujevac, a odatle ponovo u Piroto. Uskoro (1883), proćeran je u Bugarsku đe se zbližio sa srpskijem radikalima i Nikolom Pašićem. U vrijeme srpsko-bugarskoga rata (1885) radikali su proćerani iz Bugarske, a Petranović zatamničen u Sofiji. Nakon pomilovanja 1888. godine svih političkih emigranata (izuzev Pašića), S. Petranović se vratio u Srbiju. U Pirotu će Petranovića zateći nova nesreća. Bio je razočaran političkim prilikama u Srbiji. To svoje mišljenje javno je ispoljavao. Kada je okarakterisao ženidbu Aleksandra Obrenovića sa Dragom Mašin kao „nezgodan čin“, odmah je penzionisan i ispravno razdužio svoj posao. Protiv njega se vodi sudski spor u Pirotu za navodni

²⁵ Od mnoštva članaka u *Zastavi* navodim samo neke: br. 113, 21. jul (2. avgust) 1878; br. 114 23. jul (14. avgust) 1878; br. 121, 4. (16. 1878; br. 125, 11 (23 avgust) 1878; br. 91. od 21 decembar 1866; br. 33 od 25. aprila 1868; br. 34 od 12. maja 1866; br. 39, 16. maj 1866; br. 40 17. maj 1866; br. 41, 23. maj 1866; br. 43, 30. maj 1868; br. 142, 1. decembar 1872; br. 46, 20. april (2. maj) 1873; br. 48, 25. aprila (7. maj) 1873,

deficit u blagajni. Sud ga oslobađa, ali se obnavlja postupak i bude osuđen na doživotnu robiju koju je prekinula peticija njegovih suboraca iz Sarajeva. Oslobođen je 1909. godine i živio je još nekoliko godina u Šapcu đe i umire 1913. u kući njegove pokćerke Ljubice, ćiju je kuću razorila i spalila bombardovanjem austrijska vojska.

Petranovićev učiteljski i kulturno-prosvjetni rad

Sa velikom ljubavlju pripravljaio je ućenike i omladinu uopšte intelektualno, moralno, pa ćak, i fizićki za narodni preporod, odnosno za oslobođenje od tućinskih vlasti i uticaja. Bio je dobar pedagog. Sa ljubavlju je obavljao rad sa đacima i omladinom, svjestan uloge vaspitanja i prosvijećenoti za narodnu stvar. Āe je gođ službovao, van Cetinja, dobijao je samo rijeći pohvale od strane priznatijeh pedagoga,²⁶ dok je, na drugoj bandi, stalno proganjan od strane vlasti. U prilog tome ide i ćinjenica da je S. Petranović bio i znaćajni organizator đaćkijeh i omladinskih prosvjetnih manifestacija. Kao tešanjski učitelj, osnovao je prvu diletansku družinu, uglavnom od omladine. U tome je imao uspjeha. Smatraju ga rodonaćelnikom modernog pozorišta u Bosni. Za vrijeme svog učiteljavanja u Cetinjskoj školi organizovao je školsku proslavu Svetog Save *prvu* u Crnoj Gori (tek) 1856,²⁷ a

²⁶ Dimitrije Miša (Mita) Klicin, isto. Klicin se poziva na veći broj uglednih lićnosti koje su govorile u pozitivnom smislu o Petranovićevom radu sa đacima i omladinom opštenito.

²⁷ Bio mu je nadzorniĸ zemljak Nikanor Ivanović, kandidat za mitropolita crnogorskoga koji je na tu funkciju postavljen tek 1858. Inaće, Sv. Sava nije bio nićesov kult u Crnoj Gori do tada ni poslije toga, gotovo, da ga nijesu ni pominjali dinasti Petrović, naravno, u izvornim zapisima, a ni Njegoš ga nije nigđe pomenuo u ogromnom svom spisateljstvu. Zna se da je Nikanor Ivanović, kratkotrajni mitropolit crnogorski, bio ukljućen u zavjeru protiv

zatijem i za vrijeme njegovog rada u Bosni (Tešnju).

Stevan je često naglašavao Tolstojevu misao: „Rat, pa to je život cio“ i Lafontenovo duhovito i ironično: „U životu su više puta potrebni majušni“.

Pisao je pjesme²⁸ i jednu studiju o Puškinu, knjižicu *Srpsko-blgarsko sporno pitanje*²⁹ i *Odbrana Steve Petranovića pred Pirotskim sudom*.³⁰ Preveo je *Moralne misli* od Nikole Tomazea,³¹ *Juditu* E. K. Hebela (1865), *Razbojnike Šilerove* pod nazivom *Hajduci* (1886) i *Julija Cezara*.³² Njegov prijevod

knjaza Danila, i da mu je (nakon atentata na knjaza Danila) zabranjen povratak na Cetinje iz Kotora, što znači da je bio umrežen u svesrpsko-pravoslavnu agenturu povezanu i sa ruskom vlašću i Sv. Sinodom (sve)ruskim. U sprezi vladike Nikanora, Stevana Petranovića i, najvjerojatnije, knjeginje Darinke (koja je i neposredno uticala na rad, organizaciju i reformu Cetinjske škole) neočekivano je u školi izvedena svetosavska proslava, koja nije bila po volji knjaza Danila. Ovo zato što je 1852. u veljem (osvetničkom) pohodu turske vojske na Crnu Goru – znavene prve Omer-pašine godine (vojne), kada je turska vojna stigla neposredno nadomak Cetinja, uz izostalu srpsku pomoć, uzviknuo da „više nikada neće biti prijatelj Srba“. Uz to, knjaz Danilo je svojom gospodarskom svjetovnom vlašću podredio sebi Crnogorsku crkvu i doveo neuglednog i Crnogorcima nepoznatog vladiku Nikanora da bi što više sputao dotadašnji mitropolitski autoritet u Crnoj Gori. Povodom navedenog usklika knjaza Danila 1852. godine Ilija Garašanin je „svetosavski uskliknuo s ljubavlju“: „To bi za nas bila najveća sreća da Crna Gora propadne“, čiji je eho ponovio N. Pašić da je „bolje da Francuzi zauzmu Boku nego Crnogorci“ i oni(aj) sudbinski ratni poklič „Crna Gora mora kapitulirati“!

²⁸ Petranović je priredio prvu svetosavsku proslavu u Bosni i za tu priliku napisao pjesmu koja se recitovala i pojala. To je pjesma o Sv. Savi (Klicin, isto).

²⁹ Beograd, 1885, Trgovačka štamparija.

³⁰ Beograd, 1905.

³¹ Episkopska knjigopečatnja, Novi Sad, 1864. Na naslovnoj strani ovog novog prijevoda stoji „posrbio Stevan Petranović, pobočnik crnogorskog knjaza“.

³² Niško pozorišno društvo, 1897.

Judite je prvi prijevod kod nas. Prethodno prevedena djela je i pripremio za njihovo dramsko izvođenje navedenih godina u Tešnju. Bio je i vrlo aktivni, angažovani i junačni novinar. Dopisnik je prvog lista na bosansko-hercegovačkom tlu *Bosanski vjesnik* (1866), a zatijem *Danice* i *Zastave* iz Novog Sada. Neke njegove članke prenosili su brojni evropski listovi, a najčešće *Politika*, budimpeštanski *Paster lojd* i *Vanderer*. Iz onoga što je pisao, a posebno iz njegove *Odbrane*, vidi se da je poznao Homera, Eshila, Platona, Horacija, Dantea, Lafontena, Milтона, Šekspira, Zolu, Tolstoja. Bio je veliki poštovalac Svetozara Markovića.

Stevan Petranović u Crnoj Gori

Na poziv knjaza Danila, gotovo jedanak sa vladikom Nikanorom Ivanovićem (također rodod iz ševerne Dalmacije, iz Driša), Stevan Petranović je bio učitelj od 2. 11. 1856. do kraja februara 1860. u onoj Njogoševoj prvoj *svjetovnoj, narodnoj* Cetinjskoj osnovnoj školi³³ zvanou i „mala škola“ iz 1833/4.

³³ Neki bijelo-cr(k)veni spisatelji Njogoševu prvu *narodnu (svjetovnu)* školu nazivaju prvom *državnom školom* da bi utajili prvaačno ponarodavanje i *crnogorski narodni preporod – crnogorcizam* koji je bio *prije, uz, uporedo i u klinču ilirizma i srbinizma (srbinstva, srpstva)*. Takođe(r) se tijem izbjegava ime crnogorske narodnosti/nacionalnosti koja se pokriva pojmom *državnosti*, kao različitijeh pojmova. Viđeti već i u samom naslovu knjigu *Cetinjska škola 1834-1984 – Spomenica o proslavi stopedesetogodišnjice prve državne škole u Crnoj Gori*, RZ za vaspitanje i obrazovanje - OOUR izdanje udžbenika i udžbeničke literature - Titograd i Osnovna škola *Njogoš* Cetinje, str. 101-104. Doduše, nijesu je svi koautori ove knjige i zvanični referenti o ovoj jubilarnoj proslavi nazivali „prva *državna* škola“, no ima i onijeh zvaničnika koji je imenuju kao „prva *narodna i svjetovna* škola“. Ovo govori o prisutnoj i široj stalnoj i ozvaničavanoj tendenciji da se prikazuje docnija, odnosno novija *državnost* Crne Gore, a zatura i ignoriše *crnogorska narodnost i nacionalnost*,

koju je strukturom, organizaciono, koncepcijski, programski, metodski temeljno izmijenio i tek takoreformisana postala je zaista *svjetovno* građansko učilište. Zato se i naziva *Petranovićeva škola* i *Petranovićeva (građanska, moderna) reforma škole*.

Petranovićevo „malo, srednje i više učilište“
– „*Mali crnogorski univerzitet*“

Imajući na umu potrebe Crne Gore za školom i prosvjećivanjem, namjere i reformu knjaza Danila I Petrovića, političku sekularizaciju, posebite materijalne i druge prilike, mentalitet i uzrast đaka (momaka, „brkatih, odraslih, vojnika“), kao i od ranije stalno prisutnu tendenciju u Crnoj Gori (još od Vasilija, Petra I i Njegoša) za otvaranje ne samo „malih“ već i „viših“ škola, S. Petranović je, uz lične ambicije, aspiracije i njegovu svjetovnjačku, samostalnu i slobodnu duhovnu konstituciju, nastojao da unaprijedi Cetinjsku školu i da je podigne na viši nivo.

pa u skladu s tim je znatno potiskivan i pridjev *crnogorski*, koji se zamjenjuje sa „Crne Gore“. Kritiku toga dao sam u *Preludiju* (koautorske knjige *Etnogenezofobija*) *Srbizacija Crnogoraca u „novim“ nacionalnim programima pod međunaslovom Birokratsko-etatička rekognicija crnogorske prošlosti (Etnogenezofobija – prilog kritici velikosrpsva*, Književna opština Cetinje, 1988, str. 25-29). O takvoj egdotici ili arheografiji (narativnoj i interpretativnoj arhivistici, odnosno podređenosti arhiva istoriji govore Srđan Pejović i Vukota Vukotić u radu „Izdavačka djelatnost državnog arhiva Crne Gore“ u *Arhivskim zapisima*, Državni arhiv Crne Gore, br. 2, 2016, Cetinje, 2017, 175 i druge. Pozivajući se na arhivistu Jelenu Živković, oni kazuju da je u ovom spornom našem vremenu nastupila stagnacija objavljivanja istorijskih izvora, ali da su „značajno tretirana razna pitanja iz oblasti crnogorske *državnosti*“.

Petranović je odmah pristupio reformisanju cetinjske „male“ škole, i nastojao da od nje napravi „višu“ školu, „nalik na bogosloviju“ i učiteljsku školu, a po mjestu, prisustvu, obimu, težini, koncepciji i načinu predavanja zv. *realija* (svjetovnih predmeta i evropskih modernih nauka i težnji) i nalik na gimnaziju (realku), pa i više od toga, zbog nekih nastavnih predmeta za visoke škole, te i kada se imaju u vidu uslovi tog vremena i prostora u Crnoj Gori, ostalim južoslovenskim zemljama i njihovim sušedima. Od „male“ postala je „viša“ škola, neka vrsta prelaza od „malog“ u srednje i više učilište koje je školovalo kadar za sve potrebe ondašnje oskudne, „od svud stiješnjene“ Crne Gore. Zato sam je, ne bez razloga, nazvao „Mali crnogorski univerzitet“.

Reformisao je u toj školi cjelokupni nastavni program i plan i adekvatno njemu organizaciju, broj razreda i razrednih sati (raspored časova). „Malu školu“ podigao je na nivo srednje i „više škole“, od tri na pet razreda. Upravo sa početkom učiteljavanja Stevana Petranovića 1856. godine pri Cetinjskoj školi se otvara Pitomački zavod, odnosno pansionat ili internat koji su zvali „blagođ(dj)ejanje“.³⁴ Osim ishrane, u pansionatu su đaci dobijali i potpunu odjeću, uniforme. Uniformisanje đaka, međutim, nije dugo trajalo, jer je to „bilo nenaravno za Crnu Goru, te su se đaci počeli obukovati u crnogorsko narodno odijelo“,³⁵

³⁴ Obično se smatra da je to po ugledu na francuske pansionate i to pod uticajem knjeginje Darinke, koja je inače bila dosta pod francuskim uticajem. Međutim, zatura se činjenica da je Stevaan Petranović završio petogodišnju školu pri Zadarskoj bogosloviji (Klirikalnu školu) u kojoj je takođe bio pansionat, internat „za đake i studente“.

³⁵ M. Dragrović, *Škole u Crnoj Gori*, Zagreb, 1888, 25.

Pri izboru đaka u ovom učilištu, knjaz Danilo se upravljao istim načelom, kojim se rukovodio i u uređenju države: iz svakog plemena po jedan, a iz

što nije čudno kada ni popovi ni bojovnici nijesu nosili uniforme.

„Školski vojnici“ – „Mala četa crnogorska za borbu“

Neprimjereno je i tendenciozno kuđenje Petranovićevog pedagoško-didaktičkoga rada zbog, navodno, neprimjerenosti uzrastu đaka i kao takav promašaj kojim se „opravdava“ i „sukob sa sredinom“ da bi se ukrila stvarna *jeres* u nastavi.³⁶ Đaci ove škole bili su, uglavnom, već odrasli momci, koji su „brke sukali, a izvan škole oružje nosili“.³⁷ Petar I. Popović utvrđuje da već i u Njegoševoj „maloj školi“ nijesu bila đeca, no momci od 15 i do 21 godinu starosti, među kojima su bili i budući knjaz Danilo od 15 i više godina i potpredsjednik Senata Krcun Petrović i drugi.³⁸ S obzirom na često prekidanje škole, zbog ratova protiv Turaka, đaci Petranovićevoga učilišta bili su još više prerasli, jer su se poslije čestih ratova vrtali u školu i nastavljali školovanje. Većina autora ističe da đaci ove škole nijesu bila đeca od 6-9 godišta, već momci od 15 do 18 i više

većega i po dva. Ukupno je bilo 30 đaka koji su se školovali o državnom trošku, a o svom trošku u pansionatu mogao se školovati svaki Crnogorac.

³⁶ Učitelj Gavro Pešić, „Napredovanje osnovnih škola“, *Crnogorac*, 1877, br. 18; Milan Kostić, *Škole u Crnoj Gori od najstarijih vremena do današnjeg doba*, Pančevo, 1876, 24-27. Ova Kostićeva knjiga je i ranije i docnije, i u drugoj Jugoslaviji, sve do danas, prevladavala u literaturi i zvaničnim gledištem da Petranović nije bio dobar pedagog, jer svoj nastavni program i metodu rada *nije prilagodio uzrastu đaka*. M. Kostić je, inače, bio Srbin iz (austrijske) Vojvodine iz koje se najviše širila ideologija srpstva. Za vaktu knjaza/kralja Nikole bio je na najvišim funkcijama u prosvjeti, pa je imao i veliki uticaj na prosvjetare u Crnoj Gori.

³⁷ Marko Dragović, n. d, 23.

³⁸ Tomaš Marković, *Škole u Cnoj Gori u vrijeme Njegoševe vlade*, 373.

isto, 373.

godina i stariji ljudi. Slika škole, iz Njegoševa doba koju je živopisno dao u svojim *Memoarima* vojvoda Petar Vukotić,³⁹ još više se može odnositi i na Danilovo vrijeme. Vukotić navodi da su to uglavnom bili odrasli momci, koji su u školu oružje nosili i držali ga na skamijama (klupama), turske glave na Tablju nosili, vodili agonalne razgovore o najboljem plemenu, bratstvu, junaku i đaku koji je najviše pošekao turskijeh glava. Često se dešavalo da su se u internatu dogovarali i, umjesto u školu, za četama svojih plemena odili: put Grahova, Banjana, Pive, Golije, Drobunjaka, Uskoka, Morače i Vasojevića. Turskom glavom su pravdali izostanke u školi i dobjali milost od gospodara i učitelja da nastave školovanje. Učitelj ih je nazivao „školskim vojnicima“.⁴⁰ Jednom prilikom ovi odrasli, zreli đaci formirali su svoju četu kao samostalnu vojnu formaciju koju su drugi nazvali „Mala četa crnogorska“.

Prema tome, učenici ove škole ni izbliza nijesu bili „đeca nerazvijenih umnih i moralnih snaga“, koja je u školi trebalo da razvijaju svoja slabo razvijena čula i um, kako ih je nazvao Milan Kostić.⁴¹ Mnogi od njih bili su već opismenjeni momci, pa čak i odrasli, zreli ljudi, koje nije trebalo učiti kao početnike od 6–8 godišta. Tu nijesu važila načela dečije pedagogije i psihologije, već *andragogije*.

Više spisatelja smatra da je Petranovićeva škola više od osnovne i da je neka vrsta srednje, pa i stručne škole. To mu priznaju i oni koji je kude da nije primjerena „uzrastu đaka“.

³⁹ Tomaš Marković, isto, 375.

⁴⁰ Isto.

⁴¹ Milan Kostić, *Škole u Crnoj Gori od najstarijih vremena do današnjeg doba*, Pančevo, 1876, 24-27.

Prethodna istraživanja Petranovićeve škole

Iako se djelimično usaglašava sa kritičarima Petranovićeve škole, **Marko Dragović** naglašava da Petranovićeви predmeti „niju predmeti od elementarne četvororazredne škole“ i da se „cetinjaska osnovna škola, pod Petranovićem, više može nazvati srednjom školom skrojenu po njegovom planu“. Petranovićeви učenici, a Dragovićevi savremenici, „mogu se raspoznati među učenicima drugih učitelja većim znanjem i razumijevanjem“. U planiranom petom razredu „bez sumnje bi bilo univerzitetskih predmeta“.42 Dragović suštinski shvata Petranovićevo učilište tijekom što ističe da je „Petranović ubrzo shvatio *bistar um crnogorskoga mladića*“, ali i njihovog prisutnog agonalnog duha koji se pozitivno ispoljavao i u ovoj školi. Zato nije udešavao nastavni plan za svoju školu „prema drugim školama, niti prema tome kakvi predmeti ulaze u nastavni plan jedne osnovne škole, nego prema umu i bistrini crnogorskih mladića“. Petranovićevu školu pohađali su „mladi ljudi, koji su mogli brke sukati, i izvan škole oružje nosili“, za vrijeme ratova školu napuštali, „u boj odili“ i „vrtali se u školske skamije“.43

Ulcinjски učitelj **Andrija Jovićeвиć** navodi da je Petranovićeва škola bila više nalik na bogosloviju“.44

Đuro Špadijer, školski nadzornik, neosnovano navodi Petranovićeв grub odnos prema učenicima kao pseudo-razlog za njegovo udaljenje iz škole i Crne Gore.45 Riječ je o

42 Marko Dragović, *Škole u Crenoj Gori*, Zagareb, 1888, 25.

43 Isto.

44 Andrija Jovićeвиć, „Kratka pregled osnovnih škola u Crnoj Gori, zadatak osnovnih škola i smetnje školskom napretku“, *Prosvjeta*, april 1897, sv. IV, godina VII, 191.

45 Đuro Špadijer, *Referat o školama u Crnoj Gori*, Cetinje, 1906.

činovničkom skrivanju pravih razloga koji su bili oštetljivi za školske vlasti.

Pavel Apolonovič Rovinski navodi da je S. Petranović posve izmijenio program, metodu rada i status Cetinjske škole. „To već nije bila osnovna škola koja počinje da uči pismenosti, već neka srednja škola“. Rovinski jasno ističe Petranovićevu *jerese*, odnosno optužbu „da uči đecu *jerese*“, njegov veliki uticaj na učenike i njegovo progonstvo iz škole i Crne Gore. Razlog Petranovićeve *jerese* Rovinski vidi, takođe(r), u njegovoj *novoj nastavnoj metodi* (razumijevanja i slobodnoga dijaloga). Međut(ij)e(m), za razliku od **Milana Kostića** i njemu sličnih, Rovinski njegovu novu nastavnu metodu ne gleda samo kao metodički i didaktički postupak, formalno, već suštinski. *Jeres*, odnosno Petranovićev „sukob sa sredinom“ objašnjava više suštinom nove metode, odnosno cjelokupnom intelektualnom i moralnom ličnošću Petranovića za kojeg kaže da je bio „čovjek slobodnog duha i samostalnog karaktera“. „Čovjek nezavisnog karaktera, u tom istom duhu nezavisnosti predavao je učenicima, što se nije dopalo knezu i dostojanstvenicima“. Takvom metodom se sa starijim učenicima upuštao u opširnije raspr(av)e o dogmama i istini. Suština same metode, odnosno samostalnog logičkog mišljenja, razumijevanja, oslobođenog autoriteta, nuž(de)no je navodila na sukob sa starijim tumačenjem i pored toga što Rovinski kaže da u tijem objašnjenjima „nijesu odstupali od osnovnih objašnjenja prihvaćenih u nauci dogmatike“.⁴⁶ Rovinski kaže da je ovakav metod bio neuobičajen za Crnogorce i tadašnje sveštenstvo, koje je inače malo upoznato u *nauci vjere*, pa su „počeli da govore da on uči *đecu jeresi*“. Zato je Petranović imao žučnih rasprava, „koje su se pretvarale u sukobe, u kojima on nije odustajao od

⁴⁶ P. A. Rovinski, *Černagorja*, Petrograd, 1915, 281, 283, 284.

svog mišljenja, bez obzira na ličnost, s kojom je imao sukob“.⁴⁷ To ga je, skupa, dovelo u takav položaj da je morao da napušta Crnu Goru.⁴⁸

Rovinski je lično imao kontakt sa bivšim Petranovićevim učenicima, koji su mu izjavljivali da su svog učitelja voljeli upravo zbog saznanja da je na njih djelovao intelektualno i moralno. Intelektualno - u širenju njihovog intelektualnog horizonta, a moralno - u izgrađivanju njihovog karaktera.⁴⁹ Sam Rovinski navodi da Petranovićevi đaci nijesu bili deca, već „odrasli momci, s kojima je on mogao razgovarati direktnije i otvorenije“.⁵⁰ Kostićevom mišljenju o Petranoviću kao lošem pedagogu, Rovinski suprotstavlja samo Kostićevo mišljenje o učitelju koji je naslijedio Petranovića: „Muslin, bojeći se da ne *zapadne u jeres*, kao i Petranović, ništa deci nije objašnjavao, nego mu je bilo dovoljno da deca samo napamet uče, bez obzira da li su ili ne to shvatili“.⁵¹ U tom kontekstu Rovinski ističe da su Petranovića učenici voljeli: „Kada je odlazio iz Crne Gore, učenici su ga pratili do austrijske granice i rastali se s njim sa suzama. Samo to jedino je dovoljno reći u njegovu korist“.⁵²

Petar I Popović takođe(r) tvrdi da je Petranović došao na Cetinje za učitelja 1856. godine, a otišao 1860. godine. Kao i Rovinski, Popović razmatra ovu temu pod naslovom „Petranovićeva škola“ u studiji *Cetinjska škola 1834-1934*.⁵³ Međuti(je)m, on ne izlazi iz rama koji su utvrđivali prethodni autori, posebno M. Kostić i Rovinski. Zapravo, Popović uglavnom prepričava P. A. Rovinskoga. Nastavlja argumenta

⁴⁷ Isto.

⁴⁸ Isto.

⁴⁹ Isto, 284.

⁵⁰ Isto.

⁵¹ Isto.

⁵² Isto.

⁵³ P. I. Popović, *Cetinjska škola 1834-1934*, Beograd, 1934, 91-93.

ciju M. Dragovića i Andrije Jovićevića o *specifičnosti Petranovićeve škole i o blagom, djelimičnom opravdanju njegove pedagoške prakse*. „Po nastavnom planu vidi se da cetinjska škola, kako je Petranović preuredio, nije ostala u rangu osnovne škole. Ona je bila u neku ruku prelaz od osnovne ka srednjoj školi, i to kao srednjoj stručnoj školi, jer je Petranović pored osnovnih unio u nju i neke bogoslovske i učiteljske predmete“.⁵⁴ Ipak, Popović ukazuje da je Petranović pri izradi nastavnog plana *vodio računa o konkretnim uslovima* u Crnoj Gori u kojoj nije bilo ni školovanih sveštenika, učitelja i službenika. U ovu školu „ulazili su đaci ranije postojećih škola ili oni mladići koji su naučili pismenost van škole, uglavnom, već pismeni mladići pa i stariji ljudi“, koji su „mogli brke sukati i oružje nositi“.⁵⁵ Prihvata mišljenje da je Petranović bio dosta *slab pedagog*, ali, jedanak, ukazuje da prethodne momente treba imati u vidu. Potencira mišljenje Rovinskog o Petranovićevoj *jeresi*. On, zapravo, kombinuje (nespojivo) mišljenje Rovinskog i Kostića o razlozima Petranovićeve „jeresi“ i ističe mišljenje onog drugog da su postojali i neki drugi razlozi zbog kojih je morao da napsti Cetinje (laka i plitka eklektika ili „grdna mješavina“).

Dušanu D. Vuksanu, Petranovićevi nastavni predmeti služe kao dokaz da je „tip tadašnje osnovne škole spremao isključivo sveštenike“. Upozorava da Petranovićev plan ne treba da zbunjuje „jer u crnogorske škole toga vremena nijesu ulazila djeca od 6 do 8 godina, već momčad od 15 do 18 godina, pa je i prirodno što je u bogosloviji, koja je nešto docnije otvorena, bilo i oženjenih kandidata“.⁵⁶

U manjem članku o Petranovićevoj školi, **Nikica Vujović** pokušava da da već zna(ve)ne osnovne podatke i ocjene o

⁵⁴ Isto.

⁵⁵ Isto, 92/93.

⁵⁶ Dušan D. Vuksan, *Zapisi*, knj. XXIV, sv. 1. jul 1940, 338.

Petranovićevoj školi. Ističe da je njegova škola „dala prvu generaciju učitelja“.⁵⁷ Prihvata gledište P. I. Popovića da je „ova škola bila, u neku ruku, prelaz za srednju školu“ i M. Dragovića o Petranovićevom prilagođavanju nastavnog programa „umu i bistrini crnogorskih mladića“. Petranovićevu „jeres“ naziva „sukobom sa sredinom“.

Božidar Kadić u svom članku o crnogorskim nastavnim planovima u nekoliko rečenica govori o Petranovićevom nastavnom planu, ali ne navodi ni jedan novi podatak ili ocjenu. Kao razlog Petranovićevog otpuštanja iz službe navodi *slobodno tumačenje crkvenih dogmi*, pri čemu se (nejasno i dosta paradoksalno) poziva na M. Kostića.⁵⁸

U doktorskoj disertaciji, **Đoko D. Pejović**, inače duže direktor Istorijskog instituta CG, kao bijelo-cr(k)veni „marksizirani“ istoriograf, samo u nekoliko rečenica ponavlja osnovne podatke i ocjene o Petranovićevom nastavnom planu i reformi škole, ali se nije libio da izrazi i svoje prihvatanje (sve)srpstva kao načertanijevsku vajkadnu težnju za obnovu Srpskog carstva.⁵⁹ U članku *Nastava filozofije u Crnoj Gori do 1941.* dr Đ. Pejović ne navodi ništa novo o ovom problemu,⁶⁰ a u knjizi *Društveno-istorijski pogledi u Crnoj Gori* ne nalazi za potrebno da uopšte pomene Petranovićevu antropologiju i psihologiju, logiku, i pored toga što je govorio o „filozofskoj grupi predmeta“, pa i psihologije i logike.⁶¹

⁵⁷ Nikica Vujović, „Petranovićeva škola od 1856–1860“, *Prosvjetni rad*, Titograd, 1963.

⁵⁸ Božidar Kadić, „Nastavni planovi i programi u crnogorskim osnovnim školama u XIX v“, *Vaspitanje i obrazovanje*, 1967, IV, 384/5.

⁵⁹ Dr Đoko Pejović, *Razvitak prosvjete i kulture u Crnoj Gori 1852-1916*, II Titograd i Obod, Cetinje, 1971, 67 i 73.

⁶⁰ Dr Đ. Pejović, „Nastava filozofije u Crnoj Gori do 1941“, *Vaspitanje i obrazovanje*, 1-2, Titograd, 1978, 223.

⁶¹ Dr Đ. Pejović, *Društveno-istorijski pogledi u Crnoj Gori...*, CANU, Titograd, 1982.

Dr Rade Delibašić u studiji o nastavnim planovima u Crnoj Gori,⁶² poput B. Kadića, na nepune dvije stranice obnavlja podatke i ocjene već navedenih autora o Petranovićevom nastavnom planu. Akcenat stavlja na Petranovića kao slabog pedagoga, čime i opravdava „oštru društvenu kritiku“ njegovog rada i napuštanja Crne Gore. Poput Đ. Pejovića, uzgredno, odnosno u fusnoti, pominje Petranovićevu *jerres*. Da paradoks bude veći, ovo i pored toga što, vrlo neočekivano, „s praga“, „sneba pa u rebra“, bez ičesovoga objašnjenja i razvijanja teze, posebno bez ikakve veze sa suštinskim procesom sekularizacije i ponarođavanja, navodi tezu o povezanosti Petranovićeve antropologije i psihologije. Delibašić je ovi(aj) rad u potpunosti ugradio u svoju doktorsku disertaciju bez

Po struci je istoričar, a u knjizi treba da piše (i) o *filozofskim pogledima* u Crnoj Gori o kojima u njoj nema ništa, osim grube pojednostavljenosti, vulgarizovane izopačenosti, i šablonskog štvavljenja, obezvređenja i ništenja (npr. Njegoševe mudro sti). Već i sam naslov „Društveno-istorijski“ je nejasan i neuobičajen, ne zna se o kojim pogledima, shvatanjima je riječ, je li o *sociološkim, filozofskim, etičkim, etničkim i drugim* shvatanjima ili o njihovoj „društveno-istorijskoj uslovljenosti“ iliti o opštenitoj neizdiferenciranoj „društvenoj svijesti“, odnosno „društvenoj psihologiji“. Neodređenom sintagmom „društveno-istorijski pogledi“ (h)oće da se ogradi od (mogućih i očekivanih) prigovora određenih posebno-stručnih gledišta, npr. za njegovo. Nefilozofsko tumačenje filozofije koju miješa sa opštim i različitim društvenim shvatanjima. „Slučaj“ ove knjige Đ. Pejovića je jedan u sindžijeru izdavačke politike i opštenite koncepcije po kojoj se istorija crnogorske filozofije, sociologije, etike i drugih ne povjerava ni jednoj specijalno-stručnoj profesiji. Vidi o tome: Sreten Zeković, „Poduhvat s ogradama – povodom knjige dr Đoka Pejovića Društveno-istorijski pogledi u Crnoj Gori...“, *Pobjeda*, Titograd, 24. jul 1982.

⁶² Rade Delibašić, „Nastavni planovi i programi osnovnih i srednjih škola u Crnoj Gori 1856-1916“, *Zbornik radova profesora Pedagoške akademije u Nikšiću*, Nikšić, 1975-76, 5-6, 23.

ičesovijeh izmjena.⁶³ Rečenu paradoksalnu tezu o vezi Petranovićeve antropologije i psihologije Delibašić je čuo od autora ovog rada koji mu je izložio kada se sa njim konsultovao o prijavi istog za doktorsku tezu koju dr Rade Delibašić nije prihvatio iz razloga da je Stevan Petranović mala i neznatna ličnost za doktorsku disertaciju. To je izrekao u skladu sa preovlađujućom ustanovljenom metod(ologij)om istoricističkog zbrajanja i monografskog okupljanja (na jednom mjestu) već rečenih mnijenja, mnjenja i historiografskih podataka o nekom problemu. Za takve „krupne disertacione teme“ preovlađuje oni(aj) slikoviti odgovor „Široka rijeka plitko dno“.

Dr **Božina Ivanović** u knjizi *Škole i obrazovanje u Crnoj Gori juče i danas* ne spominje Petranovića i njegovu školu.⁶⁴

Povodom proslave ovdašnje Osnovne škole *Njegoš* na Cetinju (u drugoj Jugoslaviji) višebrojni autori u jubilarnim izdanjima uglavnom obnavljaju navedene informacije, podatke i ocjene. Jedan od njih je **Marko Marković** koji, za razliku od prethodnih, daje više podataka i ocjena o Petranovićevom radu u Bosni i njegovom prosvjetiteljskom i revolucionarnom radu u Bosni. Od navedenih spisatelja M. Marković ukazuje da je „Stevo Petranović u Crnoj Gori bio dva puta“. *Prvi put*, na zahtjev knjaza Danila kao učitelj Cetinjske škole od 1856. do 1860, a drugi put je na poziv knjaza Nikole došao 1861. godine „pošto se izvadio iz austrijskog podanstva“. „Učestvovao je u ratovima Crnogoraca protiv Turaka; njegovo učešće u tim borbama pominje se u narodnoj pjesmi. Kako sam piše ‘i po drugi put u 1863. g. po svršetku rata’ Crnu Goru je ‘ostavio’. U Bosnu je došao 1864. g. sa crnogorskim pasošom. Od jula 1865. uživao je zaštitu italijanskevlade“.⁶⁵

⁶³ Dr Rade Delibašić, *Razvitak školstva i pedagoške misli u Crnoj Gori*, Republički zavod za unapređivanje školstva SRCG. Titograd, 1980, 161.

⁶⁴ Dr Božina Ivanović, *Škole i obrazovanje u Crnoj Gori juče i danas*, Obod, Cetinje, 1983.

⁶⁵ Marko Marković, „Stevo Petranović (1835-1913)“, *isto*, 102.

No, Petranovićev rad na Cetinju od 1860. do 1863/4. još je ostalo neriješeno pitanje za čije se rješenje ne poziva na pouzdan(ij)e arhivske dokumente.

Svega toga radi, Petranovićevo učilište, ne bez razloga, nazvao sam *mali crnogorski univerzitet* koji je istorijski korijen savremenih viših škola i fakulteta u Crnoj Gori.

Ovi(aj) odjeljak *Prijethodna istraživanja Petranovićeve škole* istakao sam radi ustanovljene metodologije takve istoricističke obaveze da vi (vam) se ne bi priznala neka *nova* teza, samo radi toga, ako ispuštite jednog prethodnog autora o određenom problemu i time se već ignoriše i zatura ponuđena inovacija koja nije prisutna ni kod kojeg od navedenih autora, osim njihove eklektike i sabiranja njihovih shvatanja.

U svijem ovim navedenim (i nenavedenim) *Prijethodnim istraživanjima* zaturena i ignorisana je Petranovićeva *ideologija svesrpstva* (uobičajenije imen/t/ovana *veljesrpstva*) u Bosni, a sasvijem u Crnoj Gori, pa bi bilo opravdano kritički to istraživati i preispitati u vezi i odnosu sa temeljnom i središnjom tezom ove studije – Petranovićeva *jeres* u tumačenju bogoslovskih dogmi i u nastavnoj modernoj koncepciji jedinstva antropologije (s fiziologijom, organskom osnovom) i psihologijom (veza duše i organizma), kao i da li je i koliko to umiješana u nedovoljstveno istraženi zavjerenički komplot (atentat) na knjaza Danila. Ova potreba se nameće radi punog, cjelovitog utvrđivanja istine o radu Stevana Petranovića u Crnoj Gori.

Koncepcijski, metodološki i methodski reformisano učilište

Ne radi se ovđe samo o produženju trajanja školovanja od tri na pet razreda, povećanju broja predmeta, obimu nastavnijeh sadržaja, određenju vremenskog rasporeda nastavnih časova i uvođenju, naprosto, jedne nove metode rada – razumijevanja i povezivanja uče(v)nog gradiva.

Riječ je o *suštinskoj konceptijskoj reformi*, koja nosi u sebi novi pristup ciljevima obrazovanja i vaspitanja, odnosu svjetovnog i sakralnog u njemu, razmjeri prirodnih i humanističkih, na jednoj, i crkveno-teoloških nastavnih predmeta, na drugoj strani, kao i o potrebi i mjeri za većim stupnjem obrazovanja u *jedinstvenoj maloj i višoj školi* u specifičnim crnogorskim uslovima. To je konceptijski, metodološki i metodički nova, jedinstvena i cjelovita reforma, koja se na kvalitativno nov način približava naprednoj evropskoj pedagoškoj praksi i nastavi za koje stvara novi, odgovarajući nastavni plan, sa većim brojem predmeta, obimnijim i dubljim nastavnim sadržajima. Zajedno sa povećanjem broja razreda i predmeta, uvodi i fiksirani vremenski raspored časova i predmeta (razredno-časovni sistem).

Prvačenje S. Petranovića u crnogorskom školstvu

Za ime Stevana Petranovića vezana je u Crnoj Gori:

1. prva moderno-svjetovna reforma „male“ škole u kojoj se sticalo i elementarno i srednje i više obrazovanje;
2. prva jedinstvena petogodišnja „mala i velika škola“ za bogoslove, učitelje i državnu administraciju (crnogorsku inteligenciju);
3. prvi i novi, moderni nastavni program i plan;
4. prvi utvrđeni razredno-časovni raspored i sistem;
- 5 prvo znatno povećanje broja nastavnih predmeta, posebno zv. realija, svjetovnih predmeta i njihov naglasak u odnosu na dotadašnju prevlast bogoslovske-crkovne (slovenska i srpska gramatika, retorika, matematika, fizika, metafizika, sveopšta i srpska istorija, velika geografija, *antropologija i psihologija*, logika)⁶⁶

⁶⁶ U Petranovićevom rasporedu nastavnih sati nema, doduše, retorike i logike, ali su njegovi đaci, nakon njegovog odlaska, u razgovorima pominjali da su ih učili, a vjerovatno u odnosu i sklopu psihologije. U njegovom

6. prvi jači prodor „modernog duha vremena“ i modernih nauka u crnogorsko školstvo;

7. prva nova, moderna nastavna *metoda razumijevanja* i *povezivanja* nastavnih sadržaja, gradiva i predmeta i slobodnijega, filozofičnijega tumačenja teološke dogmatike i istine;

9. početak (korijen) crnogorskog višeg i visokog učilišta, i na vrhu

10. prvi zvanični slučaj *heresi* u crnogorskom školstvu.

Peteranovićeva *heres* u crnogorskom školstvu

Jeres Petranovićevo učilišta (optužba da „uči đecu heres“) sastoji se u sljedećem:

1. Petranović je u III razredu predavao *antropologiju* (s naukom o čovjekovom tijelu i organizmu i s fiziologijom) kao pretpostavku u IV razredu za *psihologiju* (s osnovi logike i metafizike) sa metodološki i metodski jedinstvenom koncepcijom izučavanja čovjeka u vezi i odnosu njegovog *organizma* i *psihe* (duše).

2. Petranović je koristio *novu nastavnu metodu razumijevanja* i *samostalnog logičkog mišljenja, oslobođenog autoriteta*, pa se sa starijim đacima upuštao u opširnije raspr(av)e o dogmama i istini u vezi sa logikom i metafizikom.

3. U Petranovićevoj koncepcijskoj, jedinstvenoj i cjelovitoj reformi izvršeni su prodori „novog duha vremena“ i evropske sekularizacije, a navlaštito antropološko-psihološke svijesti, u

rasporedu nije izričito navedena *nauka o čovjekovom tijelu i organizmu* i metafizika, ali ih je Petranović izučavao i u Zadarskoj bogosloviji u kojoj su predviđeni nastavnim planom i programom, pa ih je na Cetinju uklapao u već ustanovljene predmete, zapravo, je to sastavni dio njegove antropologije i veze sa psihologijom. Uz to, studirao (ili pohađao?) tri godine filozofiju na univezitetu u Padovi.

crnogorsku pedagošku praksu, te i sukob nove (građanske) filozofsko-psihološke i stare (srednjovjekovne) teološke koncepcije o duševnom životu i dogmatizmu opštenito.

Zbog rečene optužbe da „učí đecu jeresi“ ili „sukoba sa sredinom“ S. Petranović je morao da napušti cetinjsko učilište 1860. godine, ne privršivši njen V razred.

Petranovićeva jeres u skladu sa
sekularizovanim i ponarođenim duhom crnogorskim

No, narečena *jeres* S. Petranovića nije *prva jeres* u crnogorskom narodnom preporodu – crnogorcizmu koji je uobličio slobodarski tradicionalni duh življenja Crnogoraca. U tom posebitom crnogorskom pogledu na svijet bitno je bio preovlađujući sekularizovani i ponarođeni, antidogmatski, nekanonski, neinstrumentalizovani, agonalni i borbeni, do praktične *areligioznosti* jeretični duh i praksa uopšte. Zbog takvog stanja duha i načina života žeženo su kuđeni za *jeres i za zapostavljanje crkve i vjere* Sv. Petar Crnogorski i Njegoš od strane pravoslavne Rusije (Sv. Sinoda) i ostalih hrišćanskih dušebrižnika.

Prema tome, *slobodarski tradicionalni crnogorcizam*, sa svojim temeljnim *načelom narodnosti*, bio je samo vrlo povoljna društvena *predispozicija* ili „pozitivni transver učenja“ za pojavu Petranovićeve *jeresi* u Cetinjskom učilištu.

O istoj temi od autora ovog rada:

1. *Crnogorska jeres – humanitas heroica liberalis montenegrinae*, CDNK Podgorica i Elementa montenegrina Cetinje 1994.
2. *Sekularizacija u Crnoj Gori i jeres Stevana Petranovića*, Crnagoracoop – Danilovgrad, 1994.
3. Psihologija i antropologija u Petranovićevoj školi, *Vaspitanje i obrazovanje*, br. 2, Titorad, 1985.
4. „Jeres Stevana Petranovića u procesu sekularzacije crnogorskog duha“, *Glasnik cetinjskih muzeja*, knj. XV, Cetinje, 1987, 151-174.
5. „Prije na Cetinju nego u Evropi“, *Obodin* br. 134, mart 1975, EI „Obod“ Cetinje.
6. „Prije na Cetinju nego u Evropi – psihologija u prvoj crnogorskoj školi proučavana uporedo sa fiziologijom i antropologijom“, *Pobjeda*, Titograd, 18. 12. 1982.
7. „Počeci crnogorskih škola višeg ranga“, *Prosvjetni rad*, Podgorica, 17. 4. 2000.
8. „Počeci crnogorskih škola višeg ranga su u Petranovićevoj školi“, *Vaspitanje i obrazovanje*, br. 3, Podgorica, 2000, 192-199.

Ostala literatura data je u fusnotama ovog rada.